

Dariusz Śleszyński

Uwagi dotyczące zagadnienia empiryczności w psychologii fenomenologicznej

Studia Philosophiae Christianae 32/1, 292-296

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

pojęcia mogą powstać dzięki stosunkowi różnorodności do jedności apercpepcji tylko za pośrednictwem wyobraźni²¹. Po prostu w tym znaczeniu, jako zdolność syntezy materialnie określonych poznań (sądów), intelekt jest tożsamy z wyobraźnią.

Jednak u Kanta można odnaleźć jeszcze inne, bardziej podstawowe znaczenie tego terminu. Intelekt byłby w tym znaczeniu „źródłem” kategorii, jako warunków możliwości wszelkiej syntezy²². W tym znaczeniu Kant pisze, że „zdolność apercpepcji jest samym intelektem”²³. Jedność apercpepcji jest bowiem subiektywną stroną kategorii²⁴. W zasadzie lepiej jest mówić, że tak rozumiany intelekt jest nie „źródłem”, lecz „miejscem” kategorii, ponieważ o żadnej syntezie kategorii, co mogłoby sugerować wyrażenie „źródło”, nie może być oczywiście mowy.

Tak więc odróżnić należy dwa pojęcia intelektu u Kanta: (1) Zdolność czy władza wszelkiej syntezy, oraz (2) „Miejsce” kategorii, jako warunków wszelkiej syntezy.

Tylko w tym drugim znaczeniu intelekt jest strukturą w ścisłym znaczeniu transcendentálną. Pojęcie to odpowiada pojęciu obecnego w świecie i w języku *logosu*, który decyduje o tym, że świat jest intelligibilny.

DARIUSZ ŚLESZYŃSKI

UWAGI DOTYCZĄCE ZAGADNIENIA EMPIRYCZNOŚCI W PSYCHOLOGII FENOMENOLOGICZNEJ

Tradycyjna naukowa psychologia jest empiryczna w takiej mierze, w jakiej otwiera się na fenomeny doświadczane przez prowadzących badania. Zakłada się, że psychologdy przeprowadzający badania czynią wszystko, aby brać pod uwagę neutralne, obiektywizujące postawy, pozwalające przewidywać, kontrolować i wyjaśniać fenomeny.

W empiryczno-fenomenologicznym podejściu (Fischer, Wertz 1979, Giorgi 1983, Fischer 1989, Śleszyński 1995a) mamy do czynienia ze swoistym rozumieniem bycia empirycznym. Bada się konkretne doświadczenie i działanie w konkretnej sytuacji życiowej A więc: (1) bazuje się na faktycznych danych pochodzących z życiowej sytuacji doświadczenia i działania; (2) stosując fenomenologiczno-psychologiczną redukcję badający pozostaje wiernym każdemu z indywidualnych sposobów ucieleśniania znaczenia, które znajduje wyraz w ogólnej strukturze badanego fenomenu; (3) obiektywizm postępowania fenomenologicznego polega na powracaniu do źródeł analizowania danych, to jest do świata i „rzeczy samych”; (4) w psychologicznej *praxis* dociera się do istoty czyli do esencji badanego fenomenu w formie najbardziej stałego znaczenia dla poziomu analizy w danym kontekście.

Przejdźmy teraz do kolejnego omówienia wyżej wyszczególnionych aspektów.

1. OPIS ŻYCIOWEJ SYTUACJI DOŚWIADCZENIA I DZIAŁANIA

Dla psychologa fenomenologa potencjalnie informujące są wszelkie doświadczenia dotyczące badanego fenomenu niezależnie od tego, kto – badający czy badany – żyje

²¹ *Tamże*, A 124.

²² „Czysty intelekt jest więc w kategoriach prawem syntetycznej jedności wszystkich zjawisk i przez to dopiero, i to w sposób pierwotny, umożliwia doświadczenie co do jego formy.” *Tamże*, A 128.

²³ *Tamże*, B 134.

²⁴ „Logiczna forma wszelkich sądów polega na przedmiotowej jedności apercpepcji zawartych w nich pojęć.” *Tamże*, B 240.

nimi i je opisuje. Fischer (1989, s. 129) mówi, że „nie istnieje *a priori* powód dla pomniejszania, dyskredytowania lub eliminowania opisów dostarczanych przez osoby badane, chociaż należy przyznać, że spośród ukazanych w nich perspektyw jedne dają lepszy dostęp do badanego fenomenu niż inne; to wszystko odnosi się zarówno do osób prowadzących badania jak i do osób badanych, niezależnie od tego, kto tymi doświadczeniami żyje, doświadcza ich i opisuje”

Pierwszym ważnym zadaniem empirycznego psychologa fenomenologa jest zatem określenie – w oparciu o typowe pilotażowe badania jak również poprzez refleksję – która perspektywa lub perspektywy lub czyj sposób dociekania jest bardziej informatywny, to znaczy daje podstawę do uzyskania bogatszych opisów badanego fenomenu. Psychologia fenomenologiczno–egzystencjalna jest empiryczna w tym sensie, że opiera się na faktycznych danych pochodzących z życiowej sytuacji doświadczenia i działania, które są zbierane w celu ich badania, to jest opisywania i interpretowania. Na przykład z pilotażowych badań dotyczących psychologicznego znaczenia działania w konkretnej życiowej sytuacji wynikało, że fenomen działania jest relacyjnym fenomenem, to znaczy stanowi szczególną relację–Ja–świat, Ja–inne–osoby. Pilotażowe opisy sytuacji działania wskazywały, już na początku, że osoby pozostawały w ciągłej relacji do sytuacji, zdarzeń i ludzi. Odpowiadały na wymagania sytuacji, wczuwały się w to, co robiły, i wychodziły poza bezpośredni krąg Ja. Stąd wprowadzenie do badań kategorii bycia poproszonym do działania i odpowiadającym na nie, wyraźnie wskazywało na sytuację responsywnego działania. Okazało się także, że empatycznie obecni uczestnicy działania (obserwujący) mieli prosty dostęp do fenomenu; mogli bezpośrednio doświadczyć drugiej osoby jako responsywnej w działaniu; a sam podmiot, który aktualnie angażował się w działanie dochodził przez to do poznania i rozumienia siebie i innych. Brakowało takiego poznania osobom, które nie żyją responsywnie, nie doświadczają siebie jako zaangażowanych we współdziałanie. Ale także oni mają dostęp do fenomenu, kiedy nie ograniczają się w swojej życiowej aktywności do tego, co „muszą” robić i nie pozostają w obeszładniającej obawie o utratę spokoju. Te osoby mogą doświadczyć braku kontaktu z własnym Ja, z innymi osobami i opisać bycie responsywnym jako to, co odnajdują u siebie jako brak. Stąd badanie fenomenu bycia responsywnym w działaniu może być jak najbardziej empiryczne, gdy określi się, jak każdy z tych różnych sposobów obecności lub każda z perspektyw będzie najwidoczniej informująca. Oczywiście zakłada to, że prowadzący badanie nie pomija żadnej ze szczególnych perspektyw.

Przyjęcie empirycznego fenomenologicznego podejścia wymaga wysiłku podjęcia na nowo tematyzowana fenomenu działania, by poprzez refleksję rozumieć go w prostej czy też bardziej złożonej sytuacji, to znaczy opisać go takim, jakim się żyje. Podejmując ten wysiłek trzeba koniecznie powrócić do pytań: w jakiej sytuacji czy relacji z innymi mamy do czynienia z działaniem responsywnym, czego wtedy się doświadcza, kiedy odpowiada się na wezwanie i jest się responsywnym? Pytania te muszą być nie tylko na nowo postawione, ale też odniesione do właściwego im wymiaru i rangi ważności. Dopiero po uzyskaniu wyraźnych na owe kluczowe pytania odpowiedzi, psycholog może przejść do takich dalszych poszukiwań, jak: „Dlaczego ten szczególny sposób bycia responsywnym zdarza się teraz, w tym czasie i w tej sytuacji?” Chodzi o to, aby podejmowane analizy były raczej z perspektywy „sytuacji dla doświadczanej osoby” niż z punktu widzenia „sytuacji samej w sobie”.

2. ZASTOSOWANIE FENOMENOLOGICZNO–PSYCHOLOGICZNEJ REDUKCJI

Badający wywodzi opisy z sytuacji podmiotu doświadczającego i działającego stosując fenomenologiczno–psychologiczną redukcję. Znaczy to, że pozostaje wierny każdemu z indywidualnych sposobów ucieleśniania znaczenia w jego ogólnej badanej strukturze. Strukturę tę odnajduje się poprzez badanie specyficznych, usytuowanych

przypadków. Podejście to jest odkrywcze, ponieważ stosując metodę *epoché* nie dopuszcza się domysłów na temat tego, czego druga osoba doświadcza. Dokonuje analizy raczej z perspektywy sytuacji dla podmiotu doświadczonego i działającego niż z ustanowionych ogólnie determinant czy *a priori* kategorii podmiotów. Należy zaznaczyć, że otwarta forma pytań przy zbieraniu danych dotyczących doświadczenia i działania okazuje się bardzo przydatna, ponieważ pozwala całej sytuacji doświadczenia i działania z wszystkimi szczegółami pojawić się w opisach. Opisy te, mające formę protokołów i ściśle procedurę postępowania badawczego, charakteryzują się rygiorem metodologicznym, pozwalają sytuacji działania, ukazać się w pełni taką, jaką ona była dana pierwotnie w badaniu. Tak więc fenomenologiczne postępowanie pomogło stworzyć odmienny rodzaj empirycznej sytuacji dla zbierania psychologicznych danych i odmienną perspektywę na znaczenie takich danych. Pomogło czynić dostępnym życiowe znaczenie doświadczenia i działania widziane w ich ogólnej strukturze.

Zgodnie z husserlowską dewizą „powrotu do rzeczy samej” po przedstawieniu życiowego znaczenia ucieleśnionego w ogólnej strukturze fenomenu, ożywiony psychologicznie dialog jest prowadzony dalej w oparciu o pierwotne dane, które posłużyły do prezentacji jakościowych wyników. Opisy życiowych sytuacji doświadczenia i działania uzyskują jakościowo nowe elementy ekspresji, spontaniczności, świeżości doznań; zupełnie inaczej niż w psychologii stosującej pomiar zachowania lub używającej ilościowych stwierdzeń, które są zasadniczo konstruktami. Jakościowe, egzystencjalne elementy ekspresji są szczególnymi sposobami angażowania się w sytuację, co należy wyraźnie podkreślić, ponieważ działanie, zwłaszcza responsywne, jest relacyjnym fenomenem.

3. FENOMENOLOGICZNY OBIEKTYWIZM POWRACANIA DO ŚWIATA I „RZECZY SAMEJ”

Aktywne doświadczenie, jakim jest działanie responsywne współkonstruuje się lub współtworzy w relacji (akcji i interakcji) w dialogu osoby z drugą osobą lub wieloma ludźmi w świecie. Jest to świat (*Lebenswelt*) jakim się żyje, a nie jakim może być interpretowany czy konstruowany przez naukowe fakty i teorie. W psychologicznej fenomenologii interesuje nas świat codziennego doświadczenia i działania, jego ekspresja w codziennej narracji (języku), to jest świat dany nam wprost i bezpośrednio. Mówi się o obiektywizmie powracania do świata, do „rzeczy samej” (Husserl 1983), a więc do opisywania rzeczywistości w sposób najbardziej źródłowy, we wszelkich możliwych wymiarach i znaczeniach. Świat jest horyzontem dla ludzkich możliwości. W otwarciu się na świat zawiera się zdolność do działania: inicjacja i inicjatywa. „Rodzi się Ja” i jego inność (nazywana także unikalnością) w ciągle rodzącej się inicjatywie własnej (Śleszyński 1995b). Inicjatywa ta obejmuje także funkcję komunikowania i ewokowania znaczeń, które znajdują wyraz w stawianiu pytań pod adresem siebie oraz innych osób i rzeczy w świecie. U podstaw takiego związku jest intencjonalność, to znaczy zdolność do intendowania, manifestująca się mocą wglądu, wyobraźni, skutecznością przejawianą przez podmiotowe „mogie” i „potrafię”. Ta zdolność, obejmująca to, co dane jest w doświadczeniu, kształtuje możliwość działania dla nas oraz dla innych i jest tą stroną naszego Ja, która uczestniczy w dialogu ze światem. Kiedy mówimy o doświadczeniu i działaniu, mówimy o sensie lub sensach, w jakim jest nam dany przedmiot z światem.

Przy zastosowaniu fenomenologiczno-psychologicznej redukcji, o której mówiliśmy wcześniej, nie analizuje się faktów samych w sobie lecz znaczenie aktualnych faktów, zdarzeń. Zawsze jednak są to fakty i możliwości lub pierwotne dane jako „znaczące i intendowane” przez podmiot. Innymi słowy, jest to forma intencjonalnej analizy, gdyż to, co jest doświadczane jest raczej korelowane z aktami podmiotu i interpretowane jako „dla podmiotu” niż wyabstrahowane jako obiektywna prawda.

Strona doświadczająca, podmiot działający, jest rzeczywiście konkretną osobą, a nie szczególną formą czystej świadomości; możliwe są oczywiście różne formy świadomości działania. Wywód ten prowadzi do stwierdzenia, że mamy do czynienia z Ja (*self*), które jest ukonstytuowane empirycznie, a fenomenologiczna psychologiczna redukcja jest przedtranscendentalna w pełnym tego słowa znaczeniu. Giorgi (1983) nazywa ją mieszaną redukcją różniącą się zarówno od transcendentalnej fenomenologii, jak i od bazującej na metodologii nauk przyrodniczych tradycyjnej psychologii. W transcendentalnej fenomenologii zarówno akt jak i przedmiot są rozpatrywane transcendentalnie, a w tradycyjnej psychologii tak akt, jak i przedmiot są rozpatrywane realistycznie, (dane zmysłowe są jak „odbitki” czy „kopie” rzeczy); w naszych badaniach natomiast przedmiot jest brany takim, jakim jest rzeczywiście postrzegany przez podmiot. To właśnie uosabia psychologię jako przedtranscendentalną, lecz nie pozbawia jej prawa do bycia fenomenologiczną, jak to wielokrotnie podkreślał w swoich wykładach Husserl (1977).

4. ISTOTA BADANEGO FENOMENU

Gdy pytamy, czym jest metoda fenomenologiczna w badaniu fenomenu, pierwszą odpowiedzią jest ta, że postępuje ona za fenomenem, to znaczy jest próbą dotarcia do istoty fenomenu czy jego esencji. W empiryczno-fenomenologicznym opisie istoty fenomenu stanowi jego ogólna struktura w formie znaczenia. W psychologicznej *praxis* oznacza to najbardziej stałe (*invariant*) w danym kontekście znaczenie dla psychologicznego poziomu analizy. Można widzieć, czy i w jakim kontekście pierwotne opisowe dane, stopnie ich analizy i wyniki prowadzą do podobnych rezultatów. To postępowanie badawcze jest empiryczne w tym względzie, że jest dzielone z innymi, a obserwowane zdarzenia mogą być replikowane.

Ustosunkowując się do zagadnienia znaczenia czy inaczej mówiąc sensów w jakim przedmiot jest nam dany (z światem), należy zauważyć, że istnieją różne poziomy sensów. Filozoficzne sensy są konieczne i uniwersalne, nie zmieniają się w zależności od podmiotów, podczas gdy psychologiczne sensy pozostają niezmiennie tylko w szczególnych kontekstach i są ograniczane sytuacją, zależą od subiektywnych aktów i ich realizacji. Poszukiwany tu sens psychologiczny nie jest sensem przedmiotu „samego w sobie” i „z siebie” lecz raczej sensem przedmiotu doświadczanego, odnajdywanego w działaniu. Natomiast filozoficzny sens jest zawsze założony i nie jest ważne aby odkrywać go w psychologicznej analizie. Na przykład uniwersalnie prawdziwe o doświadczeniu działania (responsywnego) jest to, że stanowi ono realizację możliwości i podmiot jest zdolny robić coś nowego, lecz nie jest to psychologicznie interesujące samo w sobie i samo przez się. Psycholodzy są zainteresowani tym, co nowego podmiot osiąga w relacji (akcji i interakcji) z innymi, czy uczestniczy w działaniu, jakie przeszkody ma do pokonania i jak je pokonuje, co się dokonuje w sytuacji złożonego działania, zwłaszcza takiego, w którym dochodzi do przełomu, na przykład z czego się wtedy rezygnuje, na co otwiera, co nowego się pojawia, jakie struktury w doświadczeniu przełomu były na początku, pośrodku i na końcu, jakie elementy sytuacji umożliwiły przełom, jak podmiot organizował i wdrażał wglądy, z jakimi konkretyzacjami Ja i formami działania mamy do czynienia, itd.

Psychologiczne znaczenie aktywnego doświadczenia jest w tym, że przekraczane są ograniczenia. Wchodząc w świat poprzez działanie poznajemy siebie. Wiele elementów sytuacji ma charakter przygodności, a może się okazać, że osoba żyje jakby wszystko co ją dotyczy było koniecznością. Postępowanie, w którym podchodziłoby się do przygodności jak do absolutnych konieczności, byłoby rozmijaniem się z życiową esencją psychologiczną.

Tak więc widać doniosłość empiryczno-fenomenologicznego podejścia, które umożliwia psychologiczne wglądy. A wgląd polega na tym, że psychologiczna rzeczywistość czasami obejmuje przygodności, którymi się żyje jak koniecznościami.

Szczegółowe przypadki takich totalizujących doświadczeń mogą być wychwycone przez intencjonalną analizę. Bazujący na przyrodniczej metodologii psycholog wyjaśniałby takie pojęcia przez analizy w kategoriach przyczynowo-skutkowych, gdy tymczasem mamy tu do czynienia z czasowym znaczeniem życiowego doświadczenia i działania.

LITERATURA CYTOWANA

Giorgi, A. (1983), *The importance of the phenomenological attitude for access to the psychological realm*. In A. Giorgi, A. Barton, C. Maes (Eds.), *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology*. Vol. IV. Pittsburgh: Duquesne University Press.

Fischer, C. T., Wertz, F. J. (1979), *Empirical phenomenological analysis of being criminally victimized*. In A. Giorgi, R. Knowles, D. L. Smith (Eds.), *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology*. Vol. III. Pittsburgh: Duquesne University Press.

Fischer, W. F. (1989), *An empirical-phenomenological investigation of being anxious. An example of the phenomenological approach to emotion*. In R. S. Valle and S. Halling (Eds), *Existential-phenomenological perspectives in psychology*, New York: Plenum Press.

Husserl, E. (1965), *Phenomenology as rigorous science*. In E. Husserl, *Phenomenology and the crisis of philosophy*, (71-147), New York: Harper and Harper.

Husserl, E. (1975), *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*, t. I (D. Gierulanka, przekł), Warszawa.

Husserl, E. (1977), *Phenomenological psychology lectures*, Summer semester, 1925. (J. Scanlon, Trans.), Hague: Nijhoff.

Sleszyński, D. (1995a), *Człowiek w działaniu. Analiza empiryczna, fenomenologiczno-egzystencjalna*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.

Sleszyński, D. (1995b), *Egzystencjalna analiza prenatalnych i natalnych struktur językowo-działaniowych*, „Świat Psychoanalizy”, 1, 19-29.

Sleszyński, D. (1996), *Uaktywnienie i poznanie siebie*, „Studia z Psychologii” (w druku).

STANISŁAW SIEK, IWONA M. MARCYSIAK

OBCIĄŻENIE STRESEM I POZIOM LĘKU U NAUCZYCIELI ZAGROŻONYCH BEZROBOCIEM

1. CEL I PROBLEM PRACY

Celem tej pracy jest próba oceny obciążenia stresem i lękiem nauczycieli zagrożonych bezrobociem.

Przedmiotem badań jest poziom lęku mierzony *Kwestionariuszami Spielberga i Taylor* oraz stopień obciążenia stresem oceniamy *Kwestionariuszami Lindemanna*.

Przez lęk rozumiem w tej pracy reakcję emocjonalną o specyficznym stopniu przykrościom, odczuwaną subiektywnie jako obawa, napięcie, poczucie irracjonalności i bezradności. Temu przykreemu stanowi towarzyszą reakcje mobilizacyjne organizmu takie jak przyspieszenie akcji serca, wzrost ciśnienia krwi, wzrost tempa przemiany materii, zmiany chemiczne w krwi, a także niektóre inne reakcje autonomiczne takie jak np.: parcie na mocz, biegunki, zatwardzenia, brak łaknienia (Siek, 1982, s. 475).

Przez stres rozumiem za Seylem nieswoistą reakcję organizmu na wszelkie stawiane mu żądania (Seyle, 1977, s. 25). Reakcje stresowe podobnie jak reakcje lęku czy strachu są reakcjami mobilizacyjnymi.